

Чистяк Д. О.,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В АНТИЧНІЙ КЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем художньої концептуалізації у діахронічній перспективі на базі теоретичних праць давньогрецької філософії класичного періоду. Аналізується динаміка розвитку провідних філософських концептів, що функціонують у сфері художнього знакоутворення в працях Платона, Арістотеля та їхніх шкіл.

Ключові слова: текстовий концепт, символ, авторська картина світу, поетика, когнітивна лінгвістика.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження художньої концептосфери обумовлено дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу як у річищі когнітивної лінгвістики, так і суміжних дисциплін в контексті антропоцентричної парадигми сучасних філологічних досліджень. Водночас, ключовою особливістю текстового семіозису нам уявляється включеність динамічних процесів художньої концептуалізації в широкий контекст семіосфери мови і культури (у річищі робіт Ю. Лотмана, Ю. Кристевої, Н. Кузьміної).

Мета статті – моделювання проблем художньої концептуалізації в діахронічній перспективі на матеріалі естетичної парадигми античної класичної філософії.

Окремої студії, присвячені аналізу саме художньої концептуалізації в естетиці Платона й Арістотеля досі не проведено, хоча елементи її наявні у працях Г. Аренса, Л. Бріссона, Т. Де Конінка, О. Лосева, П. Обенка, М. Овсяннікова, О. Поліщук, Л. Робена та В. Яковлева, тож наукова новизна полягає в системному дослідженні процесів художнього семіозису в естетиці Платона та Арістотеля в компаративному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Діахронічний аналіз процесів художньої концептуалізації у доплатонівський період розвитку давньогрецької філософської парадигми дозволив показати, як відбувся поступовий перехід від міфопоетичного синкретизму світу людей і богів (міфема Музи та міфічний комплекс Олімпійські боги, наявні у всіх античних поетів і філософів цього періоду) до виникнення авторських концептів філософів античності, які постають медіаторами поміж світом сакрального та авторським світом митця. Такими слід вважати концепт ДУША у Фалеса і Парменіда, концепти ДУША, ЄДИНЕ і РОЗУМ у Анаксагора, концепт ЕРОС у Емпедокла, концепт ВНУТРІШНЯ ДУША у Анаксимандра і концепт ДАЙМОНІЙ у Геракліта. Широка дискретність цих авторських концептів апелює до необхідності детального дослідження трансформації їхніх ідей у добу класичної давньогрецької філософії, коли, як суцільно зауважив Л. Бріссон [25], відбулася критична переоцінка міфопоетичної парадигми.

Системні спостереження над особливостями художньої концептуалізації наявні у філософській системі Платона. У діалогах «Іон» і «Алківіад», а також у «Державі» філософ відзначає божественний початок творчого процесу. У «Кратилі» він пов'язує його з натхненням (концепт *есюте*, виділений О. По-

ліщук [19, с. 6]), а також із надбанням Мудрості в конкретний момент буття як «ухоплення пориву (...) оскільки все суще ніби мчить» [15, с. 647] – у цих спостереженнях нам убагацьється критичне переосмислення філософської концепції Геракліта. Водночас маємо зауважити виведення Платоном у межах його теорії єдиного благого Начала в діалозі «Тімей» триади трансцендентальних сутностей – первісного праобразу творчості (концепт *парадигми*), творця-деміурга та образу годувальниці (потенційно активного простору втілення творіння). Підкреслюється й аксіологічна настанова творення як «неунікнено прекрасного» [17, с. 432], оскільки воно детерміноване ідеальним еталоном Блага. В «Апології Сократа» філософ уводить проміжну ланку при контакті творчого мислителя з божеством (образ даймонія), який, як справедливо зауважує В. Яковлев, функціонує у творчій свідомості в момент «блокади мислення» [22, с. 150].

Процес художньої концептуалізації, як відзначає В. Курабцев [8, с. 133], ототожнюється у Платона з анамнезісом ідеологеми Ейдос, в процесі глибокої медитативної рефлексії (концепт *софросюне*), «пізнанням божественного в нас» [12, с. 169]. Одним із проявів творчого пригадування вічної душою ідеального постає концепт *Ерос* (діалог «Бенкет») як поступове сходження від любові до прекрасного тіла до краси душі, наук, а також схоплення чистої ідеї краси [14, с. 168]; при цьому сам процес творчості позначається через метафору «вагітності духовним» [14, с. 163]. Такі тези Платона можуть постати модифікаціями ідей орфіків про Ерос, а також ідеї про діалектичну єдність концептів *любов* і *ворожнеча* із концептом *гармонія* в Емпедокла. Вони ж дозволили А.-Ж. Фестюжєру інтерпретувати конієпцію споглядального життя в містичному ключі [27].

Як видно, процес художньої концептуалізації у Платона пов'язаний із трансцендентною реальністю, з відносною трансмісією її шляхом натхненного відчуття, з відбитком Ейдоса в душі людини (концепт *ноема*), що транслюється в поетичній творчості або як наслідування дійсності (тінь Ейдоса), або як натхнений контакт із Божеством і Музою. Водночас, не слід ототожнювати ідеологеми Ейдос із «загальним поняттям» [13, с. 24] – ідеться про онтологічно самостійну абсолютну ідеальну форму існування прототипів ідей і речей. Як видно зі сказаного, Платон обумовлює примат образного містичного відчуття божественного над чуттєвим копіюванням реального життя (ми не можемо погодитись із М. Брюховецьким щодо трактування світу чуттєвого як проміжної ланки між Ейдосами і Матерією [6, с. 241], адже чуттєве постає синтезом ідеального і матеріального, а інтуїтивне пізнання – способом його осягнення), для осмислення якого необхідна творча медитація у сферах вищого буття. В. Асмус зауважував, що концептуалізація у Платона може генеруватись у бутті розуму (світ Ідей), розсудку (світ речей), а також у вірі та уподібненні (світ матерії)

[5, с. 150]. Сюди слід додати здатність людського розсудку виходити у сферу розуму або шляхом містичної партиципації одиничної душі зі своїм прототипом-даймонієм, або шляхом абстрактного виходу очищеного від буденної свідомості розуму під час анамнезису та споглядання абстрактних ідей, корелятивів Ейдосів (у цьому плані трохи модернізований, але загалом слушний аналіз феномену трансцендентальної редукції у Платона подав В. Семенов [21] та Ж. Моро в аналізі идеологеми Душа Світу [28]).

Подальша розробка проблем художньої концептуалізації відбулась у доробку Арістотеля. Подібно до Платона філософ визначав наявність божественного начала у світі, хоча заперечував наявність трансцендентних Ейдосів [див.: 29]. У Розділах VII і VIII «Фізики» [3, с. 75–79] наявний концепт *динаміс*, першовдигун вічного життя, який мислить себе самого, а також «мислить мислення» («Метафізика», XII, 9 [1, с. 316]), але не втручається у буття світу. Творить і регулює поцейбічне життя створена божеством-розумом (тут відчувається вплив концепту Нус в Анаксагора) багатоманітна Природа, що прагне набути завершеності у Благі («Нікомахова Етика», I, 4 [4, с. 60]), в осмисленому бутті Логосу. Людина-митець також постає її частиною й під час творчої концептуалізації людська Душа набуває здатності проникнути у глибинні ейдетичні пласти Природи, прилучившись таким чином до її Логосу, що постає проекцією першоджерела світу (*динаміс*) [26, с. 120]. Таке спостереження Арістотеля обґрунтовується наявністю сутнісних взаємовпливів між Ейдосами людської Душі та Ейдосами речей, компонентів Природи при контактних життєвих поривах рухомої енергії людини і природного (концепт *ентелехія*).

Таким чином, для Арістотеля процес упорядкування матеріального буття шляхом поступового формотворення й логоцентризму постає основним завданням художньої концептуалізації людської душі (тіло він визначає у Розд. 13, Кн. 8 «Нікомахової етики» як її раба та знаряддя [4, с. 236]). Творча робота душі виділяється двома шляхами: через рух (діяльність) і через пізнання (судження та відчуття) («Метафізика», Кн. 7, Розд. 9 [1, с. 199]), які постають проекціями ейдосу душі на ейдос природи. При цьому ейдос людини, а через нього й душа «ніколи не мислить себе поза образами» («Про душу», Кн. 3, Розд. 7 [1, с. 438]), адже енергія ентелехії не може впливатися цілком поза чуттєвим у смислі мистецького акту. Водночас, «через мистецтво виникають ті речі, ейдос яких уже наявний у душі» («Метафізика», Кн. 7, Розд. 7 [1, с. 198]) як ознака і сутність цих речей (докладніше про мімесис див. у працях Л. Звонської [7] та П. Обенка [24], про рецепцію «Поетики» див. у Г. Аренса [23]).

Слід відзначити, що ейдетична основа акту творення невіддільна і від індивідуальної творчості душі митця: в «Нікомаховій етиці» Арістотель стверджує, що природа художнього твору залежить від людини-творця [4, с. 54], що прагне блага для інших, а сам наділений хистом або природою (відповідно – здатний до перевтілення, уподібнення до неї), або ж ладен відчувати єднання із енергією (концепт *екстаз*, «Поетика», 17, 1455a [4, с. 664]). О. Лосев [10] зауважував, що в наступника Арістотеля, Дікеарха з Мессіни, життя людини гіпертрофувалось в «індивідуальний ідеал», на жаль чітко не окреслений за браком джерел. Таким чином, згідно з Арістотелем, художнє пізнання ейдосу відбувається через споглядання розуму (концептуалізацію), через контакт розуму з реальним життям почуттів (розсудок, концепт *діаноя*), а також через уявлення (рух від

сприйняття окремих чуттів, пропущених кризь чуття у проекції на ейдос). Ця діалектична єдність чуттєвого та раціонального начал художньої концептуалізації, на нашу думку, обґрунтовує дихотомію образного та когнітивного мислення у подальшій філософській і філологічній думці. Але перевагу в процесі концептуалізації Арістотель закріплює за розумом, який здатен піднятися над афектами й освітити їх «подібно до світла» («Про душу», Кн. 3, Розд. 5 [1, с. 435]), а як відомо, семантика світла як божественного начала в давньогрецькій філософії (зокрема у Платона) та міфології пов'язана ще з анімистичним світовідчуттям.

Висновки. Компаративний аналіз проблем художньої концептуалізації у платонівській та арістотелівській філософії мови та культури дозволяє делімітувати у їхніх естетичних працях низку культурно маркованих авторських концептів, що обґрунтовують системне бачення феномену художнього семіозису. Арістотелівська естетика розвиває концептосферу Платона про *Благо*, *Душу* та *Ейдоси* в концептах *Першодвигуна*, *Форми* та *Ентелехії*, суттєво розширивши інтерпретаційну систему художнього пізнання, інтегрувавши в ній чуттєве, мисленнєве, розумове та трансцендентне начала. Нам здається перспективним подальше дослідження трансформацій означених авторських концептів у поступі античної естетики в елліністичну добу, а також у неоплатонічній (зокрема, візантійській), а також середньовічній естетиці, з рецептивною динамікою в добу Відродження, Нового часу, зосібна ж в естетичній парадигмі Романтизму та символізму, зокрема франкомовного, що становить для наших студій закономірний інтерес. Водночас, ми знову наголошуємо, що компаративний діахронічний аналіз явища художнього семіозису зможе проявити особливості структури та семантики культурно маркованих авторських концептів в інтертекстуальній взаємодії естетично маркованих одиниць семіосфери різноманітних національних лінгвокультурних традицій.

Література:

1. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т.1 / под ред. В.Ф. Асмуса. – М.: Мысль, 1976. – 550 с.
2. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т. 2 / Под ред. З.Н. Микеладзе. – М.: Мысль, 1978. – 688 с.
3. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т.3 / Под ред. И.Д. Рожанского / Арістотель. – М.: Мысль, 1981. – 613 с.
4. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т. 4 / под ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
5. Асмус В.Ф. Античная философия / Валентин Фердинандович Асмус. – М.: Высшая школа, 2005. – 451 с.
6. Брюховецкий Н.Н. Роль категории знания в философии Платона // Актуальні проблеми духовності. – Кривий Ріг, 2010. – Вип. 11. – С. 236-245.
7. Звонська Л.Л. Концепт «МІМЕСИС» у давньогрецькій філософії та філології / Л.Л. Звонська // Мовні та концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 38. – С. 251-257.
8. Курабцев В.Л. Истина и ложь в ранних диалогах Платона / В.Л. Курабцев // Ученые записки РСГУ / гл. ред. Е.А. Петрова. – М.: РСГУ, 2008. – № 4. – С. 132-136.
9. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Арістотель и поздняя классика / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1975. – 672 с.
10. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Высокая классика / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1974. – 600 с.
11. Лосев А.Ф. Платон. Арістотель: 2-е изд., испр. и доп. / А.Ф. Лосев, А.А. Тахо-Годи. – М.: Молодая Гвардия, 2000. – 391 с.
12. Овсянников М.Ф. История эстетической мысли / Михаил Федотович Овсянников. – М.: Высшая школа, 1984. – 336 с.

13. Платон. Избранные диалоги / Сост. В.Ф. Асмус / Платон. – М.: Художественная литература, 1965. – 442 с.
14. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 1 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1990. – 860 с.
15. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 2 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1993. – 528 с.
16. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 3 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1994. – 654 с.
17. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 4 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1994. – 830 с.
18. Поліщук О.П. Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс / Олена Петрівна Поліщук. – К.: Парапан, 2007. – 208 с.
19. Северинова М.Ю. Архетип: ейдос чи ідея / М.Ю. Северинова // Культура і сучасність. – 2013. – № 1. – С. 131-138.
20. Семенов В.Е. Трансцендентальная редукция в метафизике Платона / В.Е. Семенов // Известия Саратовского университета. Сер. Философия. Психология. Педагогика. – 2011. – Т. 11. – № 1. – С. 34-39.
21. Яковлев В.А. Философия творчества в диалогах Платона / В.А. Яковлев // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 142-154.
22. Arens H. Aristotle's Theory of Language and its Tradition / Hans Arens. – Philadelphia: John Benjamins, 1984. – 532 p.
23. Aubenque P. Le problème de l'être chez Aristote / Pierre Aubenque. – P.: P.U.F., 1962. – 551 p.
24. Brisson L. Platon, les mots et les mythes / Luc Brisson. – P.: Maspéro, 1982. – 238 p.
25. De Koninck Th. Aristote, l'intelligence et Dieu / Thomas De Koninck. – P.: P.U.F., 2008. – 205 p.
26. Festugière A.-J. Contemplation et vie contemplative selon Platon / André-Jean Festugière. – P.: Vrin, 1936. – 496 p.
27. Moreau J. L'Âme du monde de Platon aux Stoïciens / Joseph Moreau. – P.: Les Belles Lettres, 1939. – 200 p.
28. Robin L. La théorie platonicienne des Idées et des Nombres d'après Aristote / Léon Robin. – P.: Alcan, 1908. – 702 p.

Чистяк Д. А. Проблема художественной концептуализации в античной классической философии

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем художественной концептуализации в диахронической перспективе на материале работ древнегреческой философии классического периода. Анализируется динамика развития основных философских концептов, которые функционируют в сфере художественного семиозиса в работах Платона, Аристотеля и их школ.

Ключевые слова: текстових концепт, символ, авторська картина мира, поэтика, когнитивна лінгвістика.

Chystiak D. Problems of literary conceptualization in the classical Greek philosophy

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of literary textual conceptualization in the diachronic approach based on the material of Classical Ancient Greek philosophy. It is shown how the system of philosophical concepts in the field of aesthetical conceptualization is generated from the worldview of mythic syncretism in the works of Plato, Aristotle and their schools.

Key words: textual concept, poetics, symbol, author's worldview, conceptual linguistics.